

Acta Beregsasiensis

A II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskola
tudományos évkönyve

Науковий вісник
Закарпатського угорського інституту ім. Ф. Ракоці II

A Scholarly Annual
of Ferenc Rákóczi II. Transcarpathian Hungarian Institute

2010
IX. évfolyam, 1. kötet
Том IX, № 1
Volume IX, № 1

Acta Beregsasiensis

A II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskola
tudományos évkönyve

Науковий вісник
Закарпатського угорського інституту ім. Ф. Ракоці ІІ

2010/1
IX. évfolyam, 1. kötet / Том ІХ, № 1

SZERKESZTÉS: Kohut Attila, Penckófer János

РЕДАКЦІЯ: Когут А., Пенцкофер І.

KORREKTÚRA: G. Varcaba Ildikó

Коректура: Г. Варцаба І.

TÖRDELES: Garanyi Béla

Верстка: Гороній А.

BORÍTÓ: *K&P*

ОБКЛАДИНКА: *K&P*

A KIADÁSÉRT FELEL: dr. Orosz Ildikó, dr. Soós Kálmán

ВІДПОВІДАЛЬНІ ЗА ВИПУСК: Орос І., Шовш К.

A KÖTET TANULMÁNYAIBAN ELŐFORDULÓ ÁLLÍTÁSOKÉRT MINDEN ESETBEN A SZERZŐ FELEL.

A kiadvány megjelenését a

támogatta

ISBN: 978-966-7966-89-8

Készült: PoliPrint Kft. Ungvár, Turgenyev u. 2. Felelős vezető: Kovács Dezső

Tartalom

Nyelv- és irodalomtudomány

PETHÓ JÓZSEF: Nyelvi stílus és identitás	7
KOVÁCS SZILVIA: Szókincs és kommunikatív kompetencia	15
ABONYI ANDREA TÍMEA: Lexikai germanizmusok ruszin népnyelvű kiadványokban	21
GAZDAG VILMOS: Szláv nyelvi hatás Beregvidék magyar nyelvjárásaiban	37
ILONA HUSZTI: Analysis of Hungarian and Ukrainian children's English reading errors	49
BÁRÁNY BÉLA: Женщина и война: женский вопрос в романе В. Гроссмана «Жизнь и судьба» и Дж. Джонса «Отныне и вовек»	63

Pedagógia

SZAMBOROVSKZYKNÉ NAGY IBOLYA: Az iskolaügy alakulása a Szovjetunióban a második világháború utáni években (1944–1953)	81
HEVESI TIBOR: A „Statisztika alapjai” témakör feldolgozása számítógép segítségével a középszintű oktatásban	103
BEREGSZÁSI ANIKÓ–SÉRA MAGDOLNA: Magyar vagy ukrán iskola? (Az iskolai tannyelv- választásról egy vizsgálat eredményeinek tükrében)	119
GOGOLA ISTVÁN: A tanári hivatás nehézségei egy kutatás tükrében	127
LECHNER ILONA: Kétnyelvű környezetben történő gyermekkori írott nyelv-elsajátítás elméleti háttere	133
KOMONYI TÍMEA: Egy Rett-szindrómás eset bemutatása	149

Történelem

MOLNÁR FERENC: A ruszin nép szerepe az 1848–49. évi máramarosi események idején ..	155
DOBOS SÁNDOR: Bereg vármegye főispánjának fondja Beregszász XVIII. századi utcanevéről	165
BRAUN LÁSZLÓ: Bercsényi Miklós (1665–1725)	171
HOMOKI DIANNA: Adalékok a Rákóczi-szabadságharc kultuszának forrásaihoz	177

BOROS LÁSZLÓ: Ung vármegyei közművelődési egyesületek és a múzeumügy a XIX. század végén és a XX. század elején	187
SZÓLÓSI NÓRA: A revízió közvetlen hatása Kárpátaljára a korabeli sajtó tükrében (1938–1939)	201
SZENDREY ANITA: Adalékok a beregszászi római katolikus egyház történetéhez (1938–1944)	205

Földrajz, turizmus, kertészettudomány

M. С. Дністрянський: Типологія держав світу за структурно-територіальними параметрами як метод політико-географічного аналізу	221
IZSAK TIBOR: The effect of human work on the environment in the delta of river Borzsa, the right-side branch of the Tisza	233
KAMPÓ ILDIKÓ: Стан та перспективи розвитку сільського туризму на Закарпатті	241
DR. KOMONYI ÉVA: Kárpátalja tájalmafajtáinak pomológiai leírása	245
GÉCSE MÁTYÁS: Termésmennyiség javítása oltott palántával a dinnyetermesztésben.....	255
<i>Eseménynaptár</i>	262

MOLNÁR FERENC*

A ruszin nép szerepe az 1848–49. évi máramarosi események idején

Rezümé Jelen tanulmány a ruszin nép szerepét vizsgálja az 1848–49. évi máramarosi események idején. A fenti vármegye lakosságának több mint a felét kitevő ruszinság jelentős hányada a helyben megalakított 19. honvédhadosztály 1. dandárjában teljesített szolgálatot. Fő feladatuk a határvédelem, a Debrecenben székelő magyar kormány háterszágának biztosítása és a fegyvergyártás volt. Ugyanakkor fontos megemlíteni, hogy Máramaros területén előfordultak kisebb, magyarellenes lázadások és csatározások, amelyekben a helyi ruszin parasztság egy része is részt vett. A munka igyekszik minél teljesebb képet mutatni a máramarosi ruszinok 1848–49. évi tevékenységeiről, illetve kutatja ez utóbbiak lehetséges okait és következményeit.

Резюме Стаття дає огляд ролі русинів у подіях 1848-1849 рр. у Маромороші. Більше половини населення, у названому комітаті складала національність, які у значній кількості служили у першій бригаді 19-ї дивізії. Головне їх завдання було – захист кордону, охорона тилу угорського уряду з центром у Дебрецені та забезпечення виготовлення зброї. Але була така частина русинів, яка брала участь у міських бунтах і нападах проти угорської визвольної боротьби. Тему висвітлено для широкого кола, а також зроблено спробу показати причини і наслідки діяльності мароморошських русинів.

Máramaros megye 1848–49. évi történetéről nagyon kevés adatunk van. A mel-
lékhadszintértékként számon tartott soknemzetiségű közigazgatási egység központ-
ja a magyar forradalom és szabadságharc idején Máramarossziget volt. 1847-es
adatok szerint a vármegyében élő 176 615 főnyi népesség 5 koronai mezőváros¹,
1 mezőváros, 162 falu és 34 „telep” lakója; közülük 13 463 magyar, 7 268 német,
56 811 oláh, 89 454 orosz (ruszin) és 9619 zsidó nemzetiségű volt².

A fenti adatok szerint a megye lakosságának 51,4%-a ahhoz a ruszin etni-
kumhoz tartozott, amely a vizsgált korszakunkban – de már a Rákóczi-szabadság-
harc idején is – hitvallást tett a magyarok ügye mellett. Jelen munka célja, hogy
a szakirodalmi és levéltári kutatásokra³ alapozva, összefoglalja a máramarosi ru-
szinság tevékenységének 1848–49. évi vonatkozásait, és ezzel gazdagítsa a forra-
dalomról és szabadságharcról eddig felhalmozott tudásunkat.

Az 1848–49. évi máramarosi események rövid története

A forradalom – vagy helyesebben a forradalmi változások – időszaka jelen
dolgozatban az 1848. nyári–ősi helyi eseményeket jelenti, mivel nemzetiségi terü-
leteken a magyar kormány is csak óvatosabban fogott hozzá a nemzetörség kiala-
kításához, nehogy ezek irányítása a nemzetiségi mozgalmak kezébe csússzon át⁴.

* A II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskola történelem szakos, 5. évfolyamos hallgatója. A tanul-
mányt dr. Csatáry György lektorálta.

¹ A Máramarosban lévő sóbányák mellett létrejött települések 1329-ben közösen kaptak az uralkodó-
tól privilégiumokat. Ez az öt máramarosi koronaváros Huszt, Visk, Hosszúmező, Sziget és Técső voltak
(Csatáry, 2003, 5–6. o.).

² Fényes, 1847, 371. o.

³ A fent említett levéltári kutatásokat a Kárpátaljai Állami Levéltár (KÁL) beregszászi részlegén található
1000. levéltári fondokumentumainak esetén végeztem el, ami a 19. honvédhadosztály 1. dandárjának
iratanyagát tartalmazza.

⁴ Bagu-Szakáll, 1994, 47. o.

Magyarországon, így Máramarosban is, a hadseregszervezés teljes lendülettel Jellasics hadainak kiverése után indult meg, amikor 1848 októberében nyilvánvalóvá vált, hogy előbb-utóbb számolni kell a császári-királyi csapatok fő erőinek támadásával⁵. 1848 végén–1849 elején az északkeleti megyék (Ung, Bereg, Ugocsa és Máramaros) területén állomásozó csapatok fő funkciója a határvédelem volt. Például 1848 decemberében a 21. és 22. honvédszászlóaljkat a Vereckei-hágó védelmére rendelték ki. Hasonlóan a 22. honvédszászlóalj őrizte novemberben Máramaros határát Rapaics Dániel vezetésével. A későbbiek során Ung, Bereg, Ugocsa és Máramaros határvédelmére a kormány komolyabb haderőt nem tartott fenn, csupán a IX. hadtestet. Ahhoz, hogy megvédjék a sorosokat, a meglévő haderőt szét kellett volna forgácsolni. Ezt a tervet a katonai vezetőség elvetette, és a határ védelmét a nemzetőrökre bízta. Tudunk például a nemzetőrök új-holjatyini és toronyai (1849. március), osztrákokkal vívott ütközeteiről. Egy János ugocsai alispán egyik jelentésében megállapítja, hogy egyre gyakrabban fordulnak elő ellenséges támadások a máramarosi határvidék túlsó, galíciai oldaláról. Azt is megtudjuk, hogy Verecke környékén felváltva teljesítenek szolgálatot a munkácsi, az ugocsai és a 21. zászlóalj egyes századai. Nemzetőrök voltak Izán, Toronyán, Vereckén⁶.

A 19. hadosztály megalakulásának fő oka – az északi hadsereggel összehangolva – a határvédelem volt. Ezt mind a szakirodalom és mind az 1000. fond iratai alátámasztják; illetve tudósítanak a Galiciában állomásozó Barco tábornok által vezetett 4. Deutschmeister ezred 1. zászlóaljához tartozó ellenséges, a levéltári iratokban „orosz” vagy „muszka” csapatoknak nevezett egységek betöréséről⁷. Ezek a lokális jellegű támadások Máramaros vidékét főként 1849 telén és tavaszán érték. A magyar hadügyminisztérium a fent nevezett galíciai támadások ellensúlyozására és a Zempléntől Máramarosig terjedő határszakasz védelmére elrendelte a 19. hadosztály két dandárjának megalakítását. Az 1. dandár parancsnoka Zurics Ferenc⁸, a másodiké Lázár Vilmos lett. Míg előbbi 1849. február 13-tól a Szatmár-Ugocsa-Máramaros megyében levő csapatok (dandár) parancsnoka lett, addig Lázár Zemplén, Bereg és Ung határait őrizte. A két parancsnoknak teljhatalma volt az alakulataik felett⁹.

'49 nyarára a Felső-Magyarországon harcoló erők már önálló hadsereget képeztek. Idetartozott az előbb említett felső-magyarországi hadtest, a lengyel légió, valamint a Munkács központtal szerveződő, Kazinczy ezredes vezette 19. (tartalék) hadosztály. Parancsnoka Dembinski, majd Wysocki volt. Kazinczy fő feladata az volt, hogy a Máramaros, Bereg és Ung megyék területén állomásozó 19. hadosztály szervezési munkálatait kellőképpen ellássa, illetve, hogy őrizze Magyarország északkeleti határait. Kazinczy Ferenc 19. hadosztálya és Wysocki IX. hadteste

⁵ Kedves, 1992, 8. o.

⁶ Bagu, 2002, 93–94. o.

⁷ Molnár, 2009, 62. o.

⁸ **Zurics Ferenc honvéd alezredes** – 1812. Szarvkő (Sopron m.) -? Debrecen. Vagyontalan polgári származású, magyar (?). A nagyváradi katonai nevelőintézetben tanul. Kilépett főhadnagy (1830–1848 júliusáig a 37. gyalogezredben szolgált). Júliustól a debreceni nemzetőrség kiképzője. Szeptembertől százados, két század debreceni önkéntes nemzetőr (a „veres szallagosok”) parancsnoka az aradi ostromseregben. XII. 18 (1)-től e beosztásban őrnagy. 1849. I. 17 (1)-től honvéd őrnagy, a 68. zászlóalj parancsnoka. II. 13-tól a Szatmár-Ugocsa-Máramaros megyében levő csapatok (dandár) parancsnoka. V. 25-én 3. osztályú katonai érdemjellel tüntetik ki. V. 29 (23)-tól alezredes, dandárnok, majd hadosztályparancsnok Kazinczy ezredes seregében. Néhány havi vizsgálati fogság után kegyelmet kap (Nagyvárad, 1850. VI.). Haláláig Debrecenben él (BONA, 1987, 344. o.).

⁹ Fakász, M.-Fakász, J., 2002, 44–47. o.

együttesen alkotta az északi hadsereget. Wysockinak 9 ezer embere és 34 lövege volt, míg Kazinczynak 3000 katona és 8 löveg állt rendelkezésére. Ámde még mielőtt a szervezés munkálatai kellőképpen előrehaladtak volna, az oroszok átkeltek a Tiszán, s ezzel lehetetlennek tűnő helyzetbe hozták Kazinczyt¹⁰.

Kazinczynak két lehetősége volt: harc a túlerővel vagy a fegyverletétel. Utóbbit választotta: 1849. augusztus 25-én a világosi fegyverletétel hírére az erdélyi hadsereg hozzá csatlakozott maradványaival (Gál Sándor vezette csapat), Zsibónál feltétel nélkül letette a fegyvert a cári csapatok előtt. Ezzel az utolsó mozgó magyar haderő is kapitulált¹¹.

A szabadságharc 15. vértanújának neve és dicső tettei elválaszthatatlanok vidékünkötől, hiszen a hadosztályának soraiban nemcsak magyarok harcoltak, hanem szűkebb pátriánk ruszinjai közül is igen sokan.

A máramarosi ruszinok és az 1848 – 49. évi események

A Máramaros megyében többségében lévő nemzetiségek helyi vezető rétegei, a kevés román származású, de már elmagyarosodott megyei tisztviselő és a ruszin papság kezdetől fogva támogatta a magyar polgári átalakulást és később egyértelműen a szabadságharc oldalára állt¹². 1849. május 17-én Kossuth Lajos is elismerte a Munkácsi Görög Katolikus Egyházmegyében (Máramaros, Bereg, Ung, Ugocsa, Szatmár, Szabolcs, Hajdú és Zemplén megyék) szolgálatot teljesítő papság hazafiasságát¹³. A szabadságharc leverése után pedig az osztrák reakció az egész egyházmegyében nem tudott magának ruszin mártír lelkészt találni¹⁴.

A ruszin liberális intelligencia vezetőinek egy része azonban, köztük Dobrjanszki Adolf¹⁵ és Duhnovics Alexander¹⁶, a bécsi vezetéstől kapott hamis ígéreteknek következtében (például Ungvár központtal ruszin régió megszervezésének

¹⁰ Hadtörténelmi Közlemények, 1941, 246-247. o.

¹¹ Hermann, 1998, 49. o.; Hadtörténelmi Közlemények, 1941, 258-261. o.; KORÁNYI, 1861, 165-184. o.; Pásztor, 1979, 83-85 és 94-116. o.; Fakász M.-Fakász J., 2002, 71-75. o.

¹² A görög katolikus egyház támogatta a változásokat, Popovics Vazul munkácsi püspök felkérte papjait a forradalom, majd a szabadságharc támogatására. A harcokban 82 felszentelt unitus pap vett részt nemzetőrtisztként, tábori lelkészként és haditudósítóként. Az 1848-as események legismertebb ruszin származású részvevője Vasvári Pál, aki a 12 pont megfogalmazásában is közreműködött. A ruszin önkéntesek leglátványosabb sikere az 1849. április 22-i podheringi győzelem: a Munkács melletti községben Andrejkovics Endre hadnagy irányításával megakadályozták a császári csapatok átkelését a Latorcán, és ezzel megóvták a várat (GÖNCZI, 2007, 15. o.).

¹³ Bendász, 1997, 30-31. o.

¹⁴ Uo., 1997, 44. o.

¹⁵ Dobrjanszki Adolf (szül. Rudló, 1817 – megh. Innsbruck, 1901) ruszofil politikus és publicista, a kassai akadémián filozófiát, Egerben jogot tanult. Eleinte támogatta az 1848-as forradalmat, de amikor a Kossuth-kormány nem adta meg a ruszinoknak a remélt, szabadságjogokat, szembefordult vele. Az 1848-as prágai szláv kongresszus egyik szervezője. A galíciai és kárpátaljai keleti szláv lakosságot egy tartományban szeretne volna egyesíteni, s ezért előbb Bécs szolgálatába állt. 1849 októberében helytartóvá nevezték ki az ungvári kerületi főkormánybiztos mellé. Az abszolutizmus korában a négy, ruszinok által lakott megye főispánja, aki elvbarátainak ajándékozta az adminisztráció jobb állásait. A kiegyezés után még megpróbálkozott a parlamenti küzdelemmel, de hamarosan Lembergbe, majd Innsbruckba költözött. Fantáziadús írásai nemigen vették figyelembe a történelmi tényeket, a gyakorlati valóságot (GÖNCZI, 2007, 19. o.; S. BENEDEK, 2003).

¹⁶ Duhnovics Alexander (Duchnovics Olekszandr) (szül. Topolya, 1803 – megh. Eperjes, 1865) a ruszin nép nemzeti öntudatra ébresztésének legfőbb alakja. Az ungvári gimnázium után a kassai akadémiát, majd az ungvári szemináriumot fejezte be. 1843-tól az eperjesi püspökség kanonoka, ehhez a városhoz kapcsolódik tudományos-felvilágosító tevékenysége. Ő adott ki elsőként ruszin nyelvű tankönyvet. Műveiben, kortársaitól eltérően, kétféle nyelvezetet használt: a nép számára írott könyveiben a népi nyelvezetet, az ún. magas irodalomban az orosz (GÖNCZI, 2007, 19. o.).

lehetősége) üdvözölte az osztrák kormánynak az orosz cárhoz intézett folyamodványát. Ennek megfelelően az orosz sereg 1849 júliusában átlépi a Kárpátokat. A ruszin intelligencia egy része az említett okok miatt, ha nem is tárt karokkal, de legalább is ellenszenv nélkül fogadta az orosz katonákat. Ezt támasztják alá a hadjárat orosz résztvevőinek visszaemlékezései¹⁷.

A máramarosi ruszinság legnagyobb részét nem a fentebb említett két vezető réteg alkotta, habár kétségtelen, hogy csonka társadalom lévén, a legnagyobb mértékben, az elithez tartozó papság tudott hatni az irástudatlan parasztságra. A fő kérdés tehát az volt, hogy a ruszin parasztság milyen mértékben akart és tudott szerepet vállalni a magyar szabadságharcban.

Először is meg kell említenünk, hogy Máramarosban, a magyar honvédséghez nagy számban csatlakoztak ruszin nemzetiségűek. E jelenségnek több oka is volt. Egyrészt hatottak rájuk azok a magyar törvények és rendeletek, amelyek a régió lakosságát is *újonckiállításra* szőlítették fel¹⁸. Helyi szinten ezeket a kinevezett kormánybiztosok¹⁹ és a megyékre felosztott újonckontingensek kiállításával foglalkozó vármegyei apparátus tartatták be a görög katolikus papok közvetítésével, vagy ha kellett, a megyében állomásozó katonaság segítségével. A magyar katonaság kötelékébe való csatlakozásnak volt egy másik oldala is. A máramarosi ruszinok nagy része nincstelen, földdel alig rendelkező paraszt volt, akiknek a hadsereg magában hordozta a megélhetés és egy esetleges tisztí pályára esetén, a karrier lehetőségét is. Ezenkívül, bizonyára volt egy olyan hányaduk is, akik megértették, hogy a magyar forradalomnak köszönhetően felszabadulásukat a jobbgyi kötöttségből, és felismerték, hogy ennek védelméről van szó²⁰.

Kazinczy Lajos ezredes 1849. július 23-án egy helyzetjelentést²¹ küld Görgeinek, amelyből kiderül, hogy a 20., 21., 105. és 106. honvédszászlóaljak „*itt szedelve, egy megbocsáthatatlan hibából itt is alkalmaztattak*”. Ezek közül a zászlóaljok közül a 20. tisztán ruszinokból állott²². Levéltári kutatásaim alapján elmondható, hogy az említett nemzetiség fiait ugyancsak jelentős számban voltak foglalkoztatva a 105. honvédszászlóaljban²³. Ez az egység a galíciai *határ védelmének* céljából megalakított – egyébként Várady Gábor által vezetett – Máramarosi Önkéntes Zászlóaljból jött létre 1849 májusában²⁴. A 105. honvédszászlóalj vonatkozásában sikerült – néhány técsői szállásolási jegyzékből²⁵ – kimutatást (lásd: *1. táblázat*) készíteni ezen csapategység hat századának 1849. június–júliusi környéki létszámáról.

¹⁷ Pavlenko, 1999, 84–90. o.

¹⁸ Ehhez hasonló felhívást az OHB december 18-án intézett Máramaroshoz, mely mozgó szabadcsapatok alakítására szólította fel a megye kormánybiztosát, Mihályi Gábort (HERMANN, 1998, 42. o.).

¹⁹ István nádor és Szemere augusztus 24-én a román származású Mihályi Gábort nevezte ki a magyarországi román- és ruszinlakta törvényhatóságok (Máramaros, Ugocsa, Bereg, Ung, Szatmár, Közép-Szolnok, Kóvár és Kraszna megyék), valamint a 17. (2. román) határőrezred királyi biztosává. Feladata a nemzetiségi lakosság felvilágosítása és a békét veszélyeztető személyek elleni határozott fellépés volt. Mihályi területi illetékességi köre a 17. (2. román) határőrezred esetében átfedte Vay Miklósét. Mihályi kinevezésével befejeződött a magyarországi nemzetiségek által lakott területeken a királyi biztosi intézmény kiépítésének folyamata (HERMANN, 1998, 35. o.).

²⁰ BONA, 1987, 66. o.

²¹ Ezt az eredetileg német nyelvű iratot Görgey István könyve közli magyar fordításban: 1848 és 1849-ből. II. köt. 608-609. o.

²² BONA, 1987, 67. o.

²³ Következéseimet a KÁL beregszászi részlegének 1000. fondjának irataira alapozom (F. 1000, op. 1., od. zb. 2-5.)

²⁴ F. 1000., op. 1., od. zb. 3., l. 47. (Klapka hadügyminiszter-helyettes, Debrecen, 1849. máj. 12.)

²⁵ F. 1000., op. 1., od. zb. 22.

1. táblázat

A 105. honvédszászlóalj századainak létszámkimutatása

Század sorszáma	Szállásolás helye	Szállásolás ideje	Létszám (fő)
1.	Técső	Júl. 4-11.	185 ¹
2.		Júl. 8-10.	166 ²
3.		Júl. 4-10.	156 ³
4.		Jún. 15.	165 ⁴
5.		Júl. 4-10.	174 ⁵
6.		Júl. 8-10.	166 ⁶
Összesen			1012

¹ F. 1000., op. 1., od. zb. 22, l. 11. (Várady százados, Rakaszói tábor, 1849. júl. 12.)² F. 1000., op. 1., od. zb. 22, l. 16. (Horváth százados, Técső, 1849. júl. 11.)³ F. 1000., op. 1., od. zb. 22, l. 8. (Mózer főhadnagy, Técső, 1849. júl. 10.)⁴ F. 1000., op. 1., od. zb. 22, l. 1. (Técső, 1849. jún. 15.)⁵ F. 1000., op. 1., od. zb. 22, l. 9. (Nyegre százados, Técső, 1849. júl. 10.)⁶ F. 1000., op. 1., od. zb. 22, l. 7. (Técső, 1849. júl. 10.)

A Máramarosi Önkéntes Zászlóaljhoz hasonlóan egy másik félreguláris seregben, az ún. Máramarosi Guerilla csapatban is szolgáltak ruszinok. 1849. április elején e csapat a verhovinai határszakasz védelme során kisebb csatározásba keveredik, amelyben nagy veszteségeket szenved „*az igen rossz készületű fegyverrel ellátott csapat*”²⁶. E csapatnál is nagy gondot jelentett az a tény, hogy a szabadcsapat nemzetiségi katonáit egyazon helyen toborozták és vetették be, ami a ruszinokat arra kényszerítette, hogy saját „földiek” ellen harcoljanak. Ezt felismerve, a verhovinai tábor parancsnoka, Bangya őrnagy a Mandits-féle egységet Debrecenbe küldte egy reguláris seregbe történő besorolás céljából²⁷.

A Máramarosban toborzott és ugyanott szolgálatot teljesítő, ruszinokat is foglalkoztató egységeknél gyakoriak voltak a szökések. Például a 1849. május 3-án Várady azt írja, hogy a Máramarosi Önkéntes Zászlóaljnál a „szökés... *igen elharapodzott*”²⁸, illetve ugyanezen a napon a megye Központi Választmánya közlése, hogy Máramarosban számos szökött katona van lőfegyverrel ellátva, de ezeket a lőporhiány miatt úgysem igen tudják használni²⁹.

Tovább csökkentette a ruszin határőr csapatok harci potenciálját és -kedvét, hogy a mindennapos szolgálatteljesítés szempontjából oly fontos fegyverekből, élelmiszerekből és öltözéki felszerelésekből nem állt rendelkezésre a pótlás és az utánpótlás által megkívánt mennyiség, sőt ezeknek minősége is erősen kifogásolható volt³⁰.

A gyakori szökések indikátorai voltak a megyében határőri szolgálatban alkalmaztatott ruszin csapatok alacsony kohéziós szintjei. Ez utóbbit növelendő, a magyar katonai vezetők ruszin papokat alkalmaztak, akik a főként görög katolikus többségű alakulatoknál próbálkoztak meg a kohéziós szint növelésével. Így ír erről a Máramarosi Önkéntes Zászlóalj őrnagya: „*E nagy részint görög catholica vallásu zászlóalynál lévén e nép fő ősze tartó kapcsa – egy lelkész nélkülözhetetlen*”³¹.

²⁶ F. 1000., op. 1., od. zb. 2., l. 24. (Mandits százados, Kövesliget, 1849. ápr. 3.)²⁷ F. 1000., op. 1., od. zb. 2., l. 27. (Mészey őrnagy, Ökörmező, 1849. ápr. 9.)²⁸ F. 1000., op. 1., od. zb. 2., l. 39. (Várady őrnagy, Máramarossziget, 1849. máj. 3.)²⁹ F. 1000., op. 1., od. zb. 27., l. 7. (Máramaros Megye Központi Választmánya, Máramarossziget, 1849. máj. 3.)³⁰ MOLNÁR, 2009, 65–68. o.³¹ F. 1000., op. 1., od. zb. 4., l. 17. (Várady őrnagy, Máramarossziget, 1849. ápr. 7.)

A helyben toborzott és állomásoztatott alakulatoknál sokszor fordult elő, hogy a határőrizeti vagy őrségi szolgálatot éppen elunó katona hazament, vagy épp az otthoni munkák miatt volt „kénytelen” otthagyni a szolgálati helyét. Ez azt eredményezte, hogy az elszökött katonák helyére mindig újakat kellett behívni és kiképezni. Asztalos százados szerint az optimális állapot az lett volna, ha a ruszinlakta településekről (pl. Luhi, Kőrösmező, Rahó stb.) fiatal, még nőtlen férfiakat toboroztak volna be³². A gyakorlat azonban többnyire nem ezt a józan észből fakadó ötletet követte. Például a Kőrösmezői 3. Vadászcsapathoz tartozó 175 katona közül 101 főnek volt felesége (57,7%).

Fontos megjegyezni, hogy a máramarosi határszakaszon az örökösbe sokszor besegített a civil, ruszin lakosság is. Mészey őrnagy írja egyik tudósításában³³, hogy Ökörmezőnél egy század honvédség az ottani „*parasztokkal vegyesen öröködik a széleken*”. Ez utóbbi sor arról tanúskodik, hogy a határszélen élő civil lakosságtól a sorkatonáskodás mellett további szolgálatokat és kötelezettségeket követeltek meg a magyar szabadságharc ügyében. Ugyancsak nélkülözhetetlennek bizonyultak az ún. *kalauzok*, akiket a helyi erdészekből és pásztorokból toboroztak. Feladatuk a honvédek hegyi vezetése volt³⁴.

A civil lakosság kötelezettségeiről rendszerint a *Közlöny* nevű magyar kormánylap is tudósított. A 22. számában például előírta, hogy „*a községek tartoznak a futárokat előfogatokkal a legpontosabban ellátni*”³⁵. Az egyik levéltári irat tanúskodik arról, hogy a fuvarozás szempontjából Máramarossziget, Rahó és Kőrösmező között „állomások” és előfogatok voltak kijelölve. Az állomási helyeken kívül lakó fuvarosok, „*mind azon kellően igazolandó napokra, mellyeken érdem módjuk nem akadt, külön külön egy ezüst forintot kapnak*”³⁶. Egy másik dokumentumból³⁷ pedig megtudhatjuk, hogy a fuvarozást igénybe vett katona a szolgáltatás igénybevétele esetén köteles volt a fuvarost vagy készpénzzel kifizetnie, vagy ha ez nem volt nála, akkor egy később beváltható „nyugtatóványt” kellett adnia. Ez a forrás említ egy másik, a lakosság részéről teljesítendő kötelezettséget, a katonák „*beszállásolását*”. Ezzel kapcsolatban a megyei központi választmány a katonatisztek részéről, a helyi lakosság számára havonként írt elő egy, a kifizetés alapjául szolgáló „bizonyítvány” kiadását³⁸. A beszállásolással és a fuvarozással kapcsolatban további információkat tudhatunk meg Zurics Ferenc dandárparancsából³⁹:

- a lakosok számára a szállás és fuvarozás készpénzben fizetendő, vagy annak összegét betudhatják a fizetendő adójukba;
- a verhovinai tábor körüli helységek elöljáróinak kézbesíteni kell egy, a szállásbérre vonatkozó kimutatást.

³² Asztalos levelében ezt az állítását két okkal indokolja: egyrészt a vadászszázadában szolgáló helyi katonáknak nagyobb hasznát lehetne venni a szükséges erdőkezelési munkákban, másrészt mivel ezen személyeknek nagy többsége házas, ezért családjukat nem tudják eltartani a katonai szolgálatért kapott napi 8 krajcárból. Forrás: F. 1000., op. 1., od. zb. 4., l. 49. (Asztalos százados, Kőrösmező, 1849. jún. 6.)

³³ F. 1000., op. 1., od. zb. 1., l. 18. (Mészey őrnagy, Ökörmező, 1849. ápr. 21.)

³⁴ F. 1000., op. 1., od. zb. 6., l. 1-2. (Garamb kincstári igazgató, Máramarossziget, 1849. jún. 26.)

³⁵ F. 1000., op. 1., od. zb. 21., l. 3. (*Közlöny* magyar kormánylap, 22. sz., 1849. febr. 8.)

³⁶ F. 1000., op. 1., od. zb. 2., l. 69. (Máramaros Megye Központi Választmánya, Máramarossziget, 1849. jún. 11.)

³⁷ F. 1000., op. 1., od. zb. 5., l. 13. (Máramaros Megye Központi Választmánya, Máramarossziget, 1849. ápr. 18.)

³⁸ Uo.

³⁹ F. 1000., op. 1., od. zb. 23., l. 2. (Zurics Ferenc őrnagy-dandárparancsnok, Máramarossziget, 1849. ápr. 1.)

Máramaros ruszin népe szintén nagy szolgálatoakat tett a Kabolapoljánai központtal működő *fegyvergyártás* terén. A kabolapoljánai vastermelés a település mellett található hegy alatt, a régebbi településrészen, Kobilán, a „Handal”-nak nevezett telepen 1775-ben indult meg. A szabadságharc idején 1848. november 18-án a kabolapoljánai vasgyárat fegyvergyárrá alakították át. Hrabonyi Adolf igazgató mindössze egy hónap alatt szereltette fel az ágyüöntödét. Előbb vas, később rézágúkat öntöttek, de hamarosan még haladóbb módszert honosítottak meg – fűrták az ágyücsöveket. 1848. december 24-én karácsonyi ajándékként elküldték Bemnek az első kabolapoljánai ágyúkat. A fegyvergyár üzemelésében nagy érdeme volt Mózer Vilmos tüzérparancsnoknak. A kabolapoljánai fegyvergyárba Besztercebányáról fegyvergyári munkások, Diósgyőrből szuronygépészek és puskaművesek érkeztek. A borsodi 22. honvédszászlóalj – melyben közel 400 román és ruszin is harcolt – vezetésére a honvédelmi kormányzat 1848 decemberében a vidékre vezényelte Rapaics Dániel őrnagyot. Feladata a fegyvergyár működésének biztosítása mellett a szabadságharcos katonai egységek tevékenységének összehangolása, hatékonyabbá tétele volt⁴⁰.

A fent említett fegyvergyár működésébe nyerhetünk betekintést a kabolapoljánai Térparancsnokság parancsnokának egyik leveléből⁴¹. E szerint a fegyvergyár 1849. június 25–30. között az alábbi eredménnyel működött:

1. Puskacsó forrasztatott	96 db
2. – „ – furatott	49
3. – „ – köszörültetett	78
4. – „ – próbáltatott	78
5. – „ – megrepedt	8
6. – „ – jó maradt	70
7. – „ – felszereltetett	40
8. Az illető helyre béküldetett	60
9. Szurony furatott	50

Hrabonyi Adolf igazgató két nappal később írt leveléből⁴² pedig megtudhatjuk, hogy a fegyvergyár öntött acél és köszörűkő hiányával küszködik. Utóbbi köveket egyébként Királyvölgyön törték, az „*odavaló sóbánya tisztség*” irányítása alatt.

Az 1848–49-es magyar forradalom és szabadságharc idején a máramarosi ruszinságnak a fegyvergyártás mellett nagy szerepe volt a megye területének, azaz országos viszonylatban az 1849 januárjától májusáig Debrecenben működő magyar kormányzat tiszántúli hátországának biztosításában. Az egyszerű, tanulatlan ruszin paraszttömegek nem fordultak szembe a magyar kormányzattal. Kisebb lázadások, ellenségeskedések azonban előfordultak. Ennek egyik oka a bécsi propaganda volt⁴³. Ezenkívül, a Habsburg-kormányzat galíciai ruszinokból is toborzott kémeket, provokátorokat, és katonai egységeket⁴⁴ foglalkoztatott a galíciai–máramarosi

⁴⁰ KOVÁCS, 2007, 108-110. o.

⁴¹ F. 1000., op. 1., od. zb. 24., l. 121. (Jakab térparancsnok, Kabolapoljánai, 1849. júl. 1.)

⁴² F. 1000., op. 1., od. zb. 24., l. 125. (Kabolapoljánai, 1849. júl. 3.)

⁴³ A Tisza-völgyi parancsnok például tudósít arról, hogy 1849 májusában az ellenséges határszakaszon Galiciából származó, magyarellenes, orosz nyelven íródott propagandaújságot talált, amit három példányban elküldött a 19. honvédhadosztály 1. dandárparancsnokának, Zurics Ferencnek, Máramarosszigetre. Forrás: F. 1000., op. 1., od. zb. 12., l. 1.

⁴⁴ Solymosi József osztrák levéltári forrásokra alapozva PhD-disszertációjában leírja, hogy 1849 tavaszáig a lembergi főhadparancsnokság részéről csak a határt védő alakulatok állomásoztak Ung, Bereg és Máramaros határvidékén. Szerinte Barco tábornok 3600 fős dandárjának sikertelen támadása egy tehetségesebb hadvezérral nagyobb eredményt érhetett volna el. Ezért nem meglepő az osztrák fél viszonylagos határvidéki passzivitása e három megye területén (SOLYMOSI, 2009, 11. o.).

határszakasz mentén, akik közül az utóbb nevezettek 1849 telén–tavaszán több lokális csatározást vívtak a határ magyar oldalán szolgáló magyar parancsnokság alatt álló alakulatokkal. 1849. március 21-én az egyik legnagyobb ilyen jellegű csatározás Toronya környékén történt⁴⁵. Valószínű, hogy a magyar határőrség részéről több halálos áldozatot is követelő esemény megtervezésében és kivitelezésében a helyi ruszin lakosság is segédkezett az ellenségnek. A támadásról tudósító jelentését Mózer tábori főbiztos zárta: „*tisztelt fő szolgabíró úr gondos legyen Szinevér Polyánára és Szinevérré*⁴⁶. Valamivel több mint egy hét múlva (március 30) a magyar rögtönítélő hadbíróság három színevéri lakost ítelt golyó általi halárra⁴⁷. A bíróság ezen szigorú eljárasmódját a *Közlöny* című magyar kormánylap is előírta: „*A ki az ellenségnek seregeinek állásáról hirt viszen, vagy mond, az halál fia*⁴⁸.”

A megtorlást Bangya őrnagy folytatta, aki 1849. április elején Hidegpatak felső részét porig égette, a helység alsó része pedig „*ügy Pilipecz helysége is fehér lobogókkal jövén előmbe, a népet – mint mely jó szellemű szívesen fogadtam, papjaik által felvilágosítottam*⁴⁹”. Az előző dokumentumok elemzése során kiderült, hogy a magyar határőrök Máramaros és az ott élő helyi népek pacifikálásához, ha kellett, erőszakot is alkalmaztak. Ugyanakkor nem zárható ki annak a lehetősége sem, hogy később a török hadsereg ezredeseként, osztrák kémként tevékenykedő Bangya őrnagy⁵⁰ Hidegpatak felégetését bécsi utasításra, provokáció céljából tette volna. Erre vonatkozó adatokat azonban sem a szakirodalomban, sem a levéltári forrásokban nem találtam. Akármilyen okból is történtek a magyar megtorló intézkedések, egy azonban bizonyos: a határvidéken kialakult konfliktusokkal szemben minden alkalommal határozottan fellépő kormánybiztosok⁵¹, nemzetőrparancsnokok, megyei tisztviselők nem hagyták elfajulni az eseményeket, így a magyar kormánynak ezen a vidéken nem kellett tartani nemzetiségi konfliktusoktól.

A helyi ruszinság elégedetlenségének lehetséges forrása volt a magyar tisztviselők viselkedése, illetve az általuk bevezetett új szabályok. Ez utóbbiak gyakran bizonyultak érthetetlennek és idegennek számukra, s ez egyfajta félelmet is szült ezekkel szemben⁵². Ilyen új rendeletek tucatjával lehet találkozni a *Közlöny* különböző számaiban. A kormánylap 4. száma például megtiltja az ellenséggel való hivatalos levelezést, és bárminemű érintkezést, illetve a megszállt területeken szabadcsapatok felállítatását és népfelkelést rendel el⁵³. Ez azért is volt fájó a ruszinság számára, mert a Kárpátok másik oldalán élőkkel „*atyafisági viszonyban*” voltak⁵⁴. További előírásokat a 11. szám is tartalmazott. Eszerint: aki az ellenségnek hivatalt elvállal vagy engedelmessékedik – hazaáruló; ezenkívül tilos volt az ellenség által megszállt területekre terményt, élelmiszert bevinni⁵⁵.

⁴⁵ F. 1000., op. 1., od. zb. 2., l. 10. (Mózer tábori biztos, Bogdány, 1849. március 22.)

⁴⁶ Uo.

⁴⁷ F. 1000., op. 1., od. zb. 10., l. 2–10. (Mandits százados, 1849. márc. 30.)

⁴⁸ F. 1000., op. 1., od. zb. 21., l. 1–2. (*Közlöny* magyar kormánylap, 11. szám, 1849. jan. 26.); MOLNÁR, 2009, 69–70. o.

⁴⁹ F. 1000., op. 1., od. zb. 11., l. 1. (Bangya őrnagy, Volóc, 1849. ápr. 2.)

⁵⁰ BONA, 1987, 98–99. o.

⁵¹ A máramarosi eseményeket kontrolálendő, és az ismétlődő galiciai, a helyi forrásokban „orosz”-nak nevezett betörések miatt 1849. március közepén „*a rend helyreállítására Mihályi Gábor Galliczia s Bukovinai Határszéli Biztos Úr mellé*” Mánn József személyében egy újabb máramarosi kormánybiztosot neveztek ki. Forrás: F. 1000., op. 1., od. zb. 2., l. 6. (Mánn kormánybiztos, Beregszász, 1849. márc. 16.)

⁵² SOLYMOSI, 2009, 12. o.

⁵³ F. 1000., op. 1., od. zb. 21., l. 1. (*Közlöny* kormánylap, 4. szám, Debrecen, 1849. jan. 18.)

⁵⁴ F. 1000., op. 1., od. zb. 12., l. 1. (Mészely őrnagy, Kőrösmező, 1849. máj. 31.)

⁵⁵ F. 1000., op. 1., od. zb. 21., l. 2. (*Közlöny* kormánylap, 11. szám, Debrecen, 1849. jan. 26.)

1849 júniusában íródott egy igencsak tanulságos irat, amely a verhovinai parasztság magyarellenességéről ír. Bangya őrnagy e jelentésében azt a meggyőződését vetette papírra, miszerint a ruszinok magyarok iránt viseltetett ellenszenvének oka: a magyar tisztviselők rosszlelkűsége és zsarolása⁵⁶. Elemezve a dolgot, Bangya őrnagnak mindenképpen igaza van abban a tekintetben, hogy a magyar vezetőség által tanúsított nem megfelelő magatartás (zsarolások, megtorlások) óhatatlanul megnyitotta a teret a bécsi intrikák előtt. Ezután már csak egy valami érthetetlen: miért nem büntették meg az egyszerű népen elősködő parancsnokokat, hisz Kossuth már januártól elrendelte, hogy „*azon katona, 's tiszt, ki a föld népén zsarol, 's méltatlanságot követ el...agyon lövessék!*”⁵⁷.

Összességében megállapítható, hogy a szabadságharc folyamán Máramaros vármegye nyugodt háttér volt a főhadszíntéren küzdő seregek számára, és gyakorlatilag innen nem kellett számítani jelentős méretű ellenséges támadásra. Persze ehhez az is hozzájárult, hogy a határ túl oldalán állomásozó osztrák szolgálatban álló csapatok sem voltak túlságosan erősek. A Máramarosban szolgáló különböző nemzetiségű, köztük ruszin honvédek, papok és parasztok, a hátszág biztosításával járultak hozzá a leginkább az ország 1848–49. évi páratlan teljesítményéhez. Fő érdemük abban áll, hogy tevékeny szerepet vállaltak a határvédelemben való részvételben, a belső nyugalom megőrzésében és a hadianyaggyártás zavartalan működésének biztosításában. Lehetőségeihez és helyzetéhez mérten, a helyi ruszinság „megcselekedte, amit megkövetelt a haza”.

IRODALOM

- BAGU, B.–SZAKÁLL, M. (1994). *A szabadságharc nemzetőrei*. Intermix Kiadó, Ungvár–Budapest, .
- BAGU, B. (2002). *1848-49-es emlékhelyek Kárpátalján*. Mandátum Kiadó, Budapest–Beregszász.
- BENDÁSZ, I. (1997). *Az 1848-1849-es szabadságharc és a Munkácsi Görög Katolikus Egyházmegye*. KMKSZ, Ungvár.
- BONA, G. (1998). *A szabadságharc fegyveres ereje*. Hadtörténelmi Közlemények, 1. sz., Budapest, 3–27. o.
- BONA, G. (1987). *Tábornokok és törzstisztek a szabadságharcban 1848–49*. Zrínyi Katonai Kiadó, Budapest.
- CSATÁRY, Gy. (2003): *A máramarosi öt koronaváros a Rákóczi-szabadságharc idején 1703–1711*. KMKSZ, Ungvár.
- CSATÁRY, Gy. (1999). *Szabadságharc a végeken Anno 1848–1849*. Clio, Ungvár.
- DER, D. (2001). *Az északi mozgó hadtest létrejötte*. Aetas 21/2, Budapest, . Interneten: <http://epa.oszk.hu/00800/00861/00018/2001-2-21.html>
- FAKÁSZ, M.–FAKÁSZ, J. (2002). *Északkelet-Magyarország a szabadságharc viharában*. Kárpátaljai Magyar Cserkészszövetség, Munkács.
- FÉNYES, E. (1847). *Magyarország leírása*. I. rész. Magyarország általánosan. Pest, 371. o.
- GÖNCZI, A. (2005). *A máramarosi skizmaper*. In: *Kárpátalja Társadalomtudományi Tanulmányok*.

⁵⁶ F. 1000., op. 1., od. zb. 7., l. 67. (Bangya őrnagy, Hársfalva, 1849. jún. 11.)

⁵⁷ F. 1000., op. 1., od. zb. 23., l. 5. (Csatlós katonaszállásolási biztos, Máramarossziget, 1849. máj. 10.)

Szerkesztette: BEREGSZÁSI ANIKÓ ÉS PAPP RICHÁRD. MTA Etnikai-nemzeti Kisebbségkutató Intézet–II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskola, Budapest–Beregszász, 13-30. o.

GÖNCZI, A. (2007). *Ruszin skizmatikus mozgalom a XX. század elején*. PoliPrint–II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskola, Ungvár–Beregszász.

GÖRGEY, I. (1885-1888). *1848 és 1849-ből*. Budapest.

Hadtörténelmi Közlemények (1941). *Adatok a Kazinczy-hadosztály történetéhez*. Budapest, 246-261. o.

HERMANN, R. (1998). *A kormánybiztosi rendszer 1848-49-ben*. Hadtörténelmi Közlemények, 1. sz., Budapest, 28-77. o.

KEDVES, GY. (1992). *A szabadságharc hadserege. I. A lovasság*. Sygnatura, Budapest.

KORÁNYI, V. (1861). *A zsidói fegyverletétel. Honvédek naplójegyzetei*. 2. kiadás. Pest.

KOVÁCS, S. (2007). *Máramarosi bércek között*. Budapest.

MOLNÁR, F. (2009). *A máramarosi határvidék hadászati problémái az 1849. évben*. Acta Beregsasiensis, 2. sz., Beregszász, 61-71. o.

PÁSZTOR, E. (1979). *A tizenötödik aradi vértanú*. Kossuth Könyvkiadó–Zrínyi Katonai Kiadó, Budapest.

PAVLENKO, G. (1999). *Az 1848-49. évi forradalom Kárpátalján*. In: *Tanulmányok Kárpátalja, Erdély és a Felvidék múltjából*. Szerkesztette: NAGY FERENC. Nyiregyháza, 79-95. o.

ROMSICS, I. (2004). *Nemzet, nemzetiség és állam Kelet-Közép- és Délkelet-Európában a 19. és a 20. században*. Napvilág Kiadó, Budapest.

S. BENEDEK, A. (2003). *A gens fidelissima: a ruszinok*. Belváros-Lipótváros Ruszin Kisebbségi Önkormányzat, Budapest. Interneten: <http://mek.oszk.hu/03200/03292/html/index.htm#9>

SOLYMOSI, J. (2003). *Adalékok Máramaros vármegye 1848-49-es történetéhez*. In: *Ad acta. A Hadtörténelmi Levéltár Évkönyve 2002*. Szerk: LENKEFI FERENC. Budapest, 62-66. o.

SOLYMOSI, J. (2009). *Forradalom és szabadságharc Északkelet-Magyarországon 1848-49-ben (Az Ung, Bereg, Máramaros és Ugocsa vármegyék területén történt események)*. Doktori (Phd) értekezés, Eötvös Lóránd Tudományegyetem, Budapest.

UDVARI, I. (1994). *Ruszinok*. In: *Együtt élő népek a Kárpát-medencében*. Szerkesztette: ÁCS ZOLTÁN. Budapest.